

UČITEĽ V DEDINSKOM PROSTREDÍ* (Na príklade obce Muráň)

ANDREA GALVÁNKOVÁ

Táto materiálová práca chce byť pokusom o čiastkovú sondu do základnej problematiky týkajúcej sa sociálneho statu dedinského učiteľa, jeho postavenia a funkcie v konkrétnom spoločenstve, v sociálnom a duchovnom prostredí dedinskej komunity, hlavných oblastí jeho pracovnej činnosti a v neposlednom rade aj zabezpečenia materiálnych podmienok jeho práce a života. Na formulovanie všeobecných kategorických záverov chýbajú mnohé predpoklady. Jedným z najvážnejších je rozsiahle štúdium dobových písomných materiálov rôzneho druhu – od školských zákonov cez vyhlášky ministerstva, výnosy, platové poriadky, základné dokumenty obsahu vyučovania atď. Hlavným zdrojom spracovaného materiálu boli teda výpovede informátorov, obecná kronika a školské kroniky, a napokon aj písomný materiál pána Pavla Martinove (76 ročného, nedávno zosnulého), bývalého miestneho učiteľa, človeka nevšedných kvalít a záujmov. Určitú „ošemetnosť“ výskumu problematiky prináša i služobnícky pomer učiteľa voči spoločensko-politickému režimu, ktorého bol reprezentantom. Škola sa stala nenahraditeľným fenoménom presadzovania základných ideologicko-výchovných cieľov. Popri lojálnosti sa neraz vyžadovalo i aktívne angažovanie sa učiteľov, ktoré sa často stretávalo s nepochopením okolia.

Obec Muráň (394 m) je od r.1960 súčasťou Východoslovenského kraja a okresu Rožňava. Leží v juhozápadnej časti Slovenského Rudohoria pod vrchom Cigánka (chránené lesné a skalné spoločenstvo) so zrúcaninami Muránskeho hradu. Z hľadiska administratívno-územného začlenenia obec patrila v minulosti Gemersko-malohontskej župe.

Dejiny Muráňa sú úzko späté s dejinami Muránskeho hradu. Obec vznikla v r. 1321 z panského majera a osady pod hradom. Hrad nadobudol veľký význam v 15. stor. za pôsobenia protestantských bratříkov. Odtiaľto pochádzajú „Muránske artikuly“ – známy cirkevnoprávny dokument z r.1585, usmerňujúci život poddaného obyvateľstva („... aby v duchovných veciach podľa nich se spravovali“ – cit. z práce P. Martinove: História). Konfesionalita sa v historickom vývoji striedala; obec Muráň (i niektoré príslahlé obce) je dnes katolícka.

* Práca získala prvé miesto na Študentskej vedeckej odbornej konferencii FFUK v odbore etnológia v školskom roku 1996/97 a publikujeme z nej vybrané časti. Autorka bola študentka 3. ročníka na Katedre etnológie FFUK v Bratislave. Terénny výskum k tejto práci prebiehal od 30. 7.-12. 8. 1996.

Preľudnenosť a hospodárske krízy v 20. a 30. rokoch 20. stor. zavíšilo vysťahovalectvo. V súčasnosti je v regióne značná nezamestnanosť. Popri nevelkých miestnych možnostiach obyvatelia dochádzajú za prácou najmä do okolitých miest (Jelšava, Lubeník, Revúca), ale i ďalej.

Muráň predstavuje stredne veľké sídlo vidieckeho typu so zmiešaným sociálnym rozvrstvením, t.j. ľudia boli zamestnaní v oblasti poľnohospodárstva, služieb a výroby. Určité zostávajúce za najvyspelejšími oblasťami Slovenska do istej miery konzervovalo tradičné sociálne vzťahy, odrážajúce aj postavenie učiteľa. Rustikálno-patriarchálny charakter spôsobu života obyvateľstva bol typický ešte pre 1. pol. 20. storočia.

Tému som si čiastočne rozšírila o osobnosť a postavenie kňaza v dedinskom prostredí, pretože ju považujem, aspoň pokiaľ ide o Muráň, v oblasti kultúrno-osvetového i morálneho pôsobenia za nemenej významnú ako osobnosť učiteľa. Navyše, učiteľa je nevyhnutné si všímať v súvislosti s kňazom a cirkvou vôbec vzhľadom na ich vzájomnú existenčnú závislosť v minulosti. Vplyv oboch subjektov na morálny profil človeka je nejednoznačný, veľmi relatívny. Okrem toho ide o dispozície individuálne – osobnostné kvality jedincov, s čím súvisí aj ich autorita. Od nej závisí prínos učiteľa i kňaza pre spoločnosť.

Vychádzajúc z Pedagogickej encyklopédie a z hľadiska zamerania mojej práce učiteľa možno charakterizovať ako pedagogického a výchovného pracovníka, vykonávajúceho výchovno-vzdelávaciu činnosť v škole a často pôsobiaceho svojou kultúrno-výchovnou a osvetovou prácou aj v inej inštitúcii. Vzhľadom na značný analfabetizmus dedinskej pospolitosti v minulosti bola príznačná i činnosť plynúca z monopolného vlastníctva hlbších vedomostí a do zániku cirkevných škôl i povinnosti určené kantorstvom. Týmto sa pripisovala značná dôležitosť: „*Samosebou, zvyčajne kantor bol učiteľom, aby vedel spievať na pohrebe*“ (P. Martinove).

V období feudalizmu boli základné školy spravované cirkvou. O stave školstva v oblasti Muránskeho panstva v 16. storočí, o postavení a poslaní učiteľa, i o jeho morálke, vypovedajú tzv. Artikuly Muránskeho bratstva, vydané r. 1580 muránskym panstvom. (Vychádzam z preložených výňatkov v práci P. Martinove, časť História, s. 112-114. Vzťah oboch spomenutých dokumentov (z r. 1585 a 1580) je z materiálu P. Martinove nejasný. Určenie prioritnosti, resp. ich totožnosti vyžaduje podrobnejšiu historickú analýzu.) Tieto konštatujú a nariaďujú všeobecnú podriadenosť učiteľa ako spoluobčana cirkvi farárovi, v zmysle náležitej úcty, ochotnej spolupráce a poslušnosti voči nemu. Zároveň zemepanská vrchnosť prikazuje farárom a učiteľom, aby sa upriamili výlučne na svoje povolanie, zbytočne sa nerozptyľovali odťažitými záležitosťami a pre zachovanie dôstojnosti udržiavali patričný odstup od prostého ľudu. Dokument je takto i svedectvom nadradeného vzťahu svetskej moci (zriaďovateľa a donátora školy) voči oboj subjektom.

Cirkevný monopol sa udržal veľmi dlho; prvý raz ho narušila až tereziánska školská reforma (1777 – *Ratio educationis*), ktorá povoľovala laické učiteľstvo aj na základných školách. Bol to teda reálny záujem štátu o vzdelanostnú úroveň obyvateľstva, ktorý si ju vynútil. Reforma zavádzala vidiecke triviálne školstvo, poskytujúce všeobecné elementárne vzdelanie. V takýchto školách sa okrem katechizmu vyučovalo trívium, t.j. čítanie, písanie a počítanie. Reforma stanovovala i povinnú školskú dochádzku, ktorej však bránila slabo rozvinutá sieť škôl a rovnako i zmýšľanie rodičov, nezáujem a odpor voči vzdelávaniu zo strany prostého obyvateľstva (J. Mátej: Dejiny českej a slovenskej pedagogiky). Podobný prístup bolo možné v obci nájsť ešte v nedávnej minulosti /i/.

Vlastné učiteľské povolanie bolo ešte v 50. a 60. rokoch 19. stor. často vedľajším zamestnaním učiteľa (!). V Muráni mali učelia množstvo neplatenej práce (agenda písomností najrôznejšieho druhu a s tým súvisiacich povinností), zároveň však platenej roboty mali priamo v škole menej... Berúc do úvahy aj nedostatočnú kvalifikovanosť učiteľov, skrá-

tenú školskú dochádzku a veľkú absenciu žiakov, súhrn nadobudnutých vedomostí často neprevyšoval úroveň školy z tereziánskych čias.

O vzdelanostnej úrovni Muránčanov v 19. storočí svedčí napríklad mesačné výúčtovanie výplaty z muránskej manufaktúry na výrobu kameniny z r. 1836: zo 137 furmanov a robotníkov sa 135 podpísalo krížikmi (t.j. nevedeli čítať ani písať). „*A ten podpis tých dvoch – príšerný!*“ (P. Martinove).

Výrečným dokumentom je i kúpno-predajná zmluva z r. 1850, rovnako s krížikovým signovaním obecného richtára. Ako hodnotí P. Martinove, ľud mal pálenku veľmi lacnú, ale zato škôl a vzdelania bolo málo; negramotnosť Muránčanov bola vysoká.

Muránsky učiteľ teda býval i notárom. Neskoršie zriadenie riadneho notárstva v obci ho však od týchto povinností odbremenilo len čiastočne: „*Každá žiadosť, keď bolo treba, to musel napísať učiteľ. Musel vybehať všetky tie žiadosti po spolkoch urbáriátnych. To do konca Rakúsko-Uhorska robil. Notár, ten sa neuníval, to bol veľký pán*“ (P. Martinove).

Určité zlepšenie v tomto smere nastalo za 1. ČSR, hoci vypisovania žiadostí bolo stále dosť, keďže vtedajší absolventi maďarskej ľudovej školy mali ťažkosti so slovenským právopisom a štylistikou (P. Martinove).

Ešte aj učiteľ P. Martinove mal s týmito záležitosťami vlastné skúsenosti. Učiteľské ústavy totiž pripravovali adeptov aj na ich možné pôsobenie na dedine. Určité hudobné vlohy boli jednou z podmienok prijatia na štúdium (uvádza aj J. Mátej: Dejiny českej a slovenskej pedagogiky): „*Mohol byť múdry ako Einstein, ale ho nezobrali, keď nemal sluch*“ (P. Martinove). Budúci učitelia tu získavali aj isté základy z oblasti medicíny. Informátor vedel (pri zjavných zdravotných problémoch) veľmi presne stanoviť diagnózu a v obci neraz suploval lekára (napr. pri záškrtke).

Taktiež funkcia kantora (pomocníka kňazov pri odbavovaní rôznych cirkevných úkonov), do poštátnenia škôl zväčša viazaná na učiteľa a vyjadrujúca jeho spoluprácu s cirkvou, závislosť od nej („*učiteľ bol sluha pána farára; farár normálne rozkazoval*“ – P. Martinove) hatila jeho viac či menej plnú sústredenosť na vyučovací proces. Na druhej strane však, vzhľadom na výrazné kresťanské zázemie dediny, značne prispievala k všeobecnej autorite, vážnosti učiteľa, bránila jeho anonymitu a bola i posilou pri výchove dorastu, jeho mravnom formovaní. „*Oňi dovedna boli. Lebo to skoro každí učiteľ orgaňistu robil. Aj v susedstve boli, aj záhradi mali tak dovedna, takže, naveki dobre vichádzali, spolu sa kamarátili.*“ (Bývalá robotníčka, 70-roč.)

Učiteľ-kantor mal dôležité miesto i pri mimokostolných cirkevných aktivitách, ako napr. pri procesiách na sviatok Božieho Tela, pri posviacaní ozimín na Marka, či pri trojkráľových obchôdzkach (podľa výpovedí informátorov).

Spätosť školstva a cirkvi vyjadrovala i forma oficiálneho začatia a ukončenia školského roka. Tieto sa slávili obradne, v kostole, za účasti všetkého žiactva i ostatnej dediny. Na začiatku školského roka sa spievalo „*Veni sancte spiritus*“ („*Duchu svatí príd' z neba*“) a na záver „*Te Deum laudamus*“ („*Ľeba, Boha, chválime*“). Možnosť vzdelávania sa chápala ako Boží dar. Oslava v kostole vzývaním Boha, aby „*osvietil rozum*“ a poďakovaním sa mu za to predstavovala zároveň optimálnu, najdôstojnejšiu formu slávnosti. Mala priniesť pocit vážnosti, povznesenia, úcty k Bohu, k cirkvi, ale aj k vzdelaniu: „*Fšetko išlo pekne do kostela. Poďakovali sme pánu Bohu za uplinulí rok a zaspievali sme.*“ (Bývalá družstevníčka, 74-roč.)

Obradné otvorenie a ukončenie školského roka (t.j. formou omše s účasťou školy) sa v obci, po dlhoročnej pauze za totalitného režimu, pozvoľna od r. 1989 obnovuje. Nie je však pravidlom, ale závisí od momentálnej zaneprázdnenosti kňaza inými povinnosťami i od jeho dohody s riaditeľom školy. V každom prípade však tradícia spievania spomínaných piesní (odhliadnuc od účasti školy) pretrváva, je kontinuálna. Účasť na omši nie je povinná, no zvykne sa jej zúčastňovať väčšina miestnych učiteľov (ani žiaci nechodia všetci). Výrazom benevolen-

cie je aj neusporiadané postavenie žiactva v kostole, oproti niekdajšiemu prísne mu zasadaciemu poriadku školopovinných (podľa informácií kantorky a iných).

Za prvej Československej republiky sa podľa tzv. malého školského zákona (1922) ustanovila školopovinnosť na 8 rokov (t.j. od 6 do 14 rokov). Táto sa však na Slovensku v dôsledku nedostatku učiteľov realizovala až od školského roka 1927/28 (J. Mátej: Dejiny českej a slovenskej pedagogiky). „*Ak vznikla Československá republika, tak to je nebo a dudy... Každý jeden režim, i keď bol svinský, doniesol dobré dač. Aj vtedy. Do školy museu chodiť každý, peňazí síce nebolo, učitelia neboli k zaplateniu, ale už každému sa dostalo vzdelania*“ (P. Martinove).

Popri sieti ľudových škôl sa v tomto období vo väčšej miere rozšírila sieť meštianskych škôl. Systém školstva sa však na Slovensku veľmi nezmenil. Mnoho ľudových škôl bolo naďalej cirkevných (J. Mátej: Kapitoly z dejín slovenského školstva a pedagogiky). Maximálnym vzdelaním prevažnej väčšiny Muráňčanov bola až do éry socializmu meštianska škola a na ňu nadväzujúci učebný kurz, čo dokazuje i skutočnosť, že v r.1941 pochádzali z Muráňa len dvaja maturanti, teda absolventi strednej školy (P. Martinove). Meštianske vzdelanie sa tak aj vzhľadom na možnosť dobrého uplatnenia absolventov cenilo vysoko: „*Ftedi aj mešťianka bula ak teráz možno visoká škola.*“ (Býv. robotníčka, 69-roč.)

Pri rýchlejšom rozvoji školstva a pedagogiky bola pri veľkom nedostatku domácich kvalifikovaných učiteľov významná pomoc českých pedagógov, bez ktorých by sa slovenská stredná škola nebola vytvorila. Ich príspevkom sa začali prvý raz v histórii hromadne pripravovať mladí slovenskí učitelia v odborných pedagogických inštitúciách (J. Mátej: Dejiny českej a slovenskej pedagogiky). „*Ja, keď som išiel v tridsiatomsiedmom do Lučenca do školy (pozn.: Slovenský učiteľský ústav), mali sme riaditeľa Čecha. Krásne po slovensky rozprával. Múdry pedagóg. Ale aj to bol Čech*“ (P. Martinove).

O situácii v školstve za slovenskej republiky 1939-45, o nestabilnom postavení učiteľa v napätom spoločenskom ovzduší a napokon i o charaktere súdobého politického zriadenia vôbec vypovedajú živé spomienky P. Martinove: „*Ten slovenský štát, ak prišiel, to už bolo... Tam prišli tupci /zdôraznil informátor/, ale takí tupci za inšpektorov... a to isté nasedenie, len v opačnom, ako gardisti, ako fašisti. Ich nič nezaujímal. Človeka takého... no, to by si nekopla doňho! Ja sa čudujem, že z tých niektorých mladých učiteľov, že tam zostalo. To boli naozaj, naozaj kanóni. Ale z tých starších, to sa bálo o rodinu, zamestnanie. Ženu skoro vyhodili: inšpektor raz, (ktorý sa ani nezaujímal o to, čo deti vedia), dákeho somára vyvolal, polodebila (vtedy, však, neboli osobitné školy), a sa ho spýtal na obraz zavesený na stene, že „kto je to?“ A ten nevedel povedať, že „doktor Jozef Tiso, náš prvý prezident...“ S učiteľmi bolo zle. A riaditeľ školy, ani ho nehne, kým ho nenafutrujú vajíčkami, mäsom a tak... A ešte, keď sa pozrel na životopis a ona evanjelička (za slovenského štátu len katolíkov uprednostňovali), ta už sa s ním nedalo rozprávať... Ale potom ho uprosili. Dali mu tam medu a čo ešte všeličo, čo vtedy bývalo...*

Ale napriek tomu, školstvo išlo dopredu. Od zlosti. Lebo väčšinou učitelia boli zameraní československy – tak ako teraz, bo chápali tú spoluprácu Čechov so Slováckmi... Nie tak, že nás Česi obrábajú, šak, tak to je volovina...“

Školstvo za vojny stagnovalo, situácia sa veľmi nezlepšila ani v prvých povojnových rokoch. Všeobecný nedostatok pedagógov zapôsobil negatívne; odborná nepripravenosť „učiteľov z núdze“ paralyzovala proces výuky. „*Cez vojnu, to sa nedalo. To ledva žil človek. Tam nejde o pedagogiku, lebo o toto... Po vojne tu boli zasa nedostatky ukrutné. To bolo len tak, aby sa udržali tie deti. Počas tohto obdobia sa udržali len tí, ktorí mali inteligenčný kvocient vysoký. Ani rodičia im nepomáhali, sami išli do toho... To bol trapas. Nemali ani základy. Sme ho zobrali z ulice za golier a povedali, ak má učiť. Na učiteľstvo za 700 korún šiel naozaj len taký...*“ (P. Martinove).

SOCIÁLNY STATUS UČITEĽA

Sociálne postavenie muránskeho učiteľa (ako napokon i každého človeka) determinovali okrem všeobecného rámca stanoveného spoločensko-politickým systémom predovšetkým jeho osobnostné kvality, charakter; jeho vôľa a schopnosť plniť si stanovené písané i nepísané morálne povinnosti – záväzky voči jednotlivcom a celému kolektívu (informátori zdôrazňovali schopnosť vychádzať s ľuďmi, nažívať s nimi; aby sa „pekne s každým naveki pohováral“ – bývalá robotníčka, 91-roč.). Tieto požiadavky v modifikovanej podobe platia dodnes.

Snobizmus sa stáva masovejším javom, i čo do generačného rozloženia, zvýšením sociálnych istôt, zlepšením životnej úrovne (možnosťou „dovoliť si luxus“), ako aj rozrušením silného kresťanského i agrárneho zázemia, ktoré stmelovalo, homogenizovalo mentalitu dedinského spoločenstva. „Tak určite odstupy boli, nebolo to jedno, ale záležalo tiež, akí to boli ľudia (aj tí učiteľia). Keď boli robotní a udržiavali ten štandard, nie spoločenský, ale ten ľudský, tak si ich vážili aj tí gazdovia. Ale pokiaľ boli nejakí takíto, na ktorých sa nedalo spoľahnúť, tak si ich nevážili. Tu bola úžasne veľká chudoba. Tu boli takí samostatní roľníci – jeden, dvaja, traja, ktorí vyžili“ (P. Martinove).

Majetkové situovanie jedinca však zavše tiež hralo rolu. Tak učiteľ P. Martinove porovnáva tunajšiu situáciu so svojím pôsobiskom na východnom Slovensku (Tršťany pri Košiciach). V Muráni mal učiteľ nižšie spoločenské postavenie, „pretože bol sám chudobný. Na východe to bolo spoločensky dobré. Tam sú enklávy bohaté, celkom iný vzťah mali k učiteľovi... Maďarská nácia je už inakšia. Na učiteľov pozerali ako na pánov“ (P. Martinove).

Postavenie učiteľa ovplyvňovala aj vzdelanostná úroveň dedinskej pospolitosti. Pri nízkej gramotnosti v minulosti, pri zakonzervovanosti archaizmov a určitej zaostalosti, aj sui-centrizmom dediny a jej pomernou izolovanosťou od okolia mal učiteľ špecifickú pozíciu ako jediný alebo jeden z nemnohých vlastníkov hlbších znalostí. Mal to, čo iní nemali, bol tým, čím iní neboli. Postavenie učiteľa sa tak naplňalo v širších dimenziách; stal sa osobnosťou univerzálnych kvalít, akýmsi druhým duchovným vodcom, poradcom dediny.

„Vtedy bol jeden intelektuál, farár bol druhý, ak bol, vo veľa obciach na východe vtedy ani farára nemali a bol jediný učiteľ, ktorý bol gramotný. Ten vzťah bol už aj z tej úcty k písanému slovu... No, ak bol svinár, tak sa doňho pustili. No nerobili mu nič, nežalovali naňho, ale s odstupom času...“ (P. Martinove).

V Muráni ako v dedinskom prostredí je učiteľ dodnes, v porovnaní s mestom (s kvalitatívne i kvantitatívne širšou škálou vysokoškolsky vzdelaného obyvateľstva), „relatívne váženejší, lebo patrí ku tej vyššej vrstve inteligencie“ (učiteľ, 50-roč.).

Všeobecná úcta, ktorá vyplývala už aj zo spomínaného úzkeho (t.j. pracovného) vzťahu k cirkvi, pretrvala dlho, i keď s rastom civilizovanosti a vzdelanosti (umožňovalo to kontrolu výučby zo strany rodičov – t.j. druh sociálnej kontroly učiteľa), aj postupnou premenou mentality, v rôznej miere. Vážne ju narušili až povojnové pomery, nástup nového režimu.

Vonkajším výrazom autority učiteľa zo strany dediny je obsah, forma a spôsob vzájomnej komunikácie s učiteľom, alebo rozhovoru o ňom.

„Ale učiteľ bol pán učiteľ (zdôraznil informátor). Keď sa súkromníci rozprávali, to bolo zaujímavé, už bolo aj viacej učiteľov, tak ho učiteľ ten a ten pomenovali, ale jedného, ktorý mal najvyššiu autoritu (a nie vždy v období), to bol „naš pán učiteľ“. Za slovenského štátu tu boli aj piati, ale nebol každý „pán učiteľ“, jednoducho len „učiteľ“. Tá autorita sa tým slovom vyjadrovala. Keď nebol na úrovni, že ho neuznali, tak bol len „učiteľ““ (P. Martinove).

V dedinskom prostredí na utváranie spoločenského statu učiteľa značne vplyvajú aj zdanlivo nepodstatné faktory, ako sú napr. miestny alebo blízky regionálny pôvod, príbuzenské vzťahy k rodinám určitého spoločenského zaradenia, študijné, príp. iné spoločenské kon-

takty učiteľa s určitými členmi dedinskej komunity v minulosti a pod. Silný pozitívny účinok má rýchla adaptácia na hodnotový systém spoločenstva, napr. osvojenie si nárečia, záujem o zvykoslovie, miestne pamätihodnosti, históriu. Dosť sa rôznilo postavenie domácich učiteľov a „prišielcov“. V tomto prípade záviselo od toho, ako si prichodzí navykol na miestnu mentalitu; či sa udomácnil, čo v prípade Muráňa, dokonca ani pre pedagógov (alebo azda tým skôr) nie je ani dnes jednoduché. Určitá miera lokálnej spolupatričnosti pretrvávala. Vstúpiť medzi ľudí, získať si ich priazeň nemožno automaticky, často to trvá roky. Typickým vyjadrením prichodzích je: „*Zvláštne vzťahy sú tu.*“ Domáci učitelia boli „poistení“ prímeniami, ktoré sú v obci rozšírené dodnes. Záviselo i od toho, z akej rodiny dotýčný pochádzal a či sám bol „*osoba porádna*“. Napr. učiteľa P. Martinove, „*ta to smo ho tak volali: ani nie pán ušiteľ, ale Paľo Martinove, Paľo od Henča.*“ Na týchto učiteľov, pokiaľ si riadne plnili očakávané povinnosti, a navyše boli aj tvoriví, spoločensky aktívni, sú Muránčania hrdí. Napr. z divadelníctva majú krásnu spomienku na D. Garlátiho: „*Ťen Garláti, kus povzbudil d'ed'inu. Ťen bol taki vzorňi. Bol Muránšan, ta to uš!*“ V prípade cudzieho učiteľa G. Meszároša hanlivý výraz výroku je predovšetkým odrazom antipatie informátorky: „*On len taki bul. Z dakaďe z d'ed'ini prídění!*“ (bývalá robotníčka, 91-ročná).

„*Pán farár, pán notár, pán rector. To boli najváženejšie osoby v dedine. Šarže! To dnes sa ani nedá porovnať! To bolo sväté, zákon, čo povedal rector! Dnes, príšera... Ja to nechápem. Vykladajú nohy na lavicu, odvrávajú...*“ (Bývalá učiteľka, 66-ročná.)

Ulohu hrali i susedské väzby: „*Gazda mi doniesol voz dreva za to, že som pri ňom býval*“ (P. Martinove). Spoločenské postavenie „dedinskej elity“ našlo výraz aj v tom, že táto sedávala na najpoprednejších miestach v kostole, v predných laviciach.

Postavenie kňaza bolo odlišné. V hodnotovej orientácii ľudu bol primárnou autoritou Boh a cez neho i kňaz ako vyvolenec Boha a sprostredkovateľ Božieho slova. Kňaz bol vrcholnou náboženskou i morálnou autoritou. Kým učiteľovanie sa chápalo ako zamestnanie (svojho druhu), kňazstvo sa hodnotilo ako poslanie. Zatiaľ čo učiteľ udržiaval bezprostredný styk s ľuďmi, kňaz komunikoval predovšetkým z nadradenej pozície kazateľnice. Bol tu teda iný odstup.

V súčasnosti je kňaz síce stále jedným z „prvých spomedzi rovných“, veľkou morálnou autoritou, a to najmä medzi staršími veriacimi. Vzťahy s mladými ľuďmi sa však uvoľňujú; odstup kňaz – mladý človek sa zmenšuje, pomery sú kamarátske, čo pôsobí v dnešnej dobe pozitívne z hľadiska presadenia sa autority kňaza, a teda i účinku výchovy mládeže.

UČITEĽ AKO VZDELÁVACIA VÝCHOVNÝ ČINITEĽ

Z hľadiska výchovy dieťaťa, jeho mravného formovania sa všeobecne kládol i kladie prvoradý dôraz na domáce prostredie, zázemie rodiny. Avšak učiteľ bol v tomto smere tiež významným činiteľom (aj sa zaň dodnes považuje), zvlášť pri niekdajšej dlhej pracovnej zaneprázdnenosti rodičov. Títo sa neraz spoliehali na učiteľa, že „vykresá“ z dieťaťa slušného človeka a považovali ho za akéhosi „druhého rodiča“, teda, ukladali mu značnú zodpovednosť. Tak je i podnes. „*Rozumní ľudia dozerali na to správanie sami – učiteľ sa ani nedozvedel o tom. A tí blbci, či snobi skorej, tí žiadali, aby učiteľ za nich зробил z lumpa poriadneho človeka. Oni sa vôbec nepozerali na decko. Nemal času, roboty mau hrozne veľa*“ (P. Martinove).

„*Rodičia obviňujú učiteľov a učiteľia rodičov. Ale podľa mojej mienki je ten rodič na viňe. Od maľička treba formovať. To je tak, ako v prírode. V človeku sú dobré vlastnosti, aj zlé. A to zlo treba potláčať a to dobro pestovať. Ako rastlini: burina, tá sa sama seje. A keď chceš kultúrnu rastlinu, tú musíš pestovať. Tak aj človeka, tak iste*“ (Kantor a bývalý robotník, 70-roč.).

Bežnou výchovnou metódou formovania a udržiavania disciplíny boli v škole oficiálne až do polovice storočia fyzické tresty, používanie ktorých podporoval aj málotriedny systém: „*Muránskich d'etí bolo v triede ako maku, nahusto!*“ (Bývalá družstevníčka, 74-ročná.) O zdravom, individuálnom prístupe možno teda len ťažko hovoriť. Učiteľ často nemal prehľad o žiactve, evidenciu nerobil. Situácia doliehala na psychiku detí i učiteľa. Pomery sa zlepšili s budovaním väčšieho množstva tried a s menším počtom žiakov; súčasne s nárastom počtu učiteľov v obci. Neosobný prístup a drobné fyzické tresty nie sú však výnimkou ani v súčasnej praxi.

„*Ja, až keď som učil, prišiel som na to, že naozaj, niekedy nemal východisko. Ešte zamestnaný v kostole, učil vyše 50 detí v triede, o nervy musel prísť! A boli takí drzíni, šak, že darmo tomu povedal dačo: robiť nevedel, nechceu robiť, ta vrtal, skazu robil. Ta, niekedy aj dobre zmlátiť!*“ (P. Martinove).

Starší informátori sa svorne zhodujú v pozitívnom hodnotení fyzického trestania ako účinnej výchovnej metódy, pokiaľ si to dieťa zaslúži: „*Mi sme ňeboľi proti tomu. Keď si zaslúži, ňech aj dostaňe!*“ (Bývalá družstevníčka a predavačka, 67-roč.)

„*Kus nás povíťňali, aspoň smo mali móres.*“ (Bývalá robotníčka, 69-roč.)

Aj napriek určitým negatívnym vlastnostiam učiteľa, ak sa tieto prejavili, nezaznamenala som prípad, že by sa obyvatelia odvážili ostrejšie vystúpiť voči nemu. Radšej ho mlčky „*trpeli ako kresťania*“, „*uš pre tie d'etí, abi sa tak na d'etoch nevivřšil.*“ Učiteľ teda mal autoritu medzi ľuďmi, „*pokiaľ nebol vyložene dáky lump.*“ (P. Martinove aj iní). V súčasnosti sa rodičia minimálne sťažujú (oficiálne) na učiteľov: „*Tu na dedine, sú ľudia takí, že ešte aj teraz sa boja.*“ (Učiteľ, 44-roč.)

Bíjanie detí sa teda považovalo za normálne. Prípadné výhrady rodičov vopred utíšila a vyvážila všeobecne prospešná aktivita učiteľa v inom smere, ako napr. hospodársko-osvetové ambície učiteľa Jána Cifru.

Úcta ku kňazovi i k učiteľovi bola povinná a samozrejmá; prinášala sa z rodičovského domu. Mienka dieťaťa bola silne ovplyvnená autoritou rodiča: „*Vtedy sa nediskutovalo s rodičmi. Jednoducho, čo rodič povedal, to muselo byť. Nemohla sa vlastná osobnosť presadiť, čo teraz považuješ za samozrejmú. Taký problém tu bol dosť dlho.*“ (Soc. pracovníčka a kantorka, 26-roč.)

„*Ta, ja som si učila. Mi smo si museli učiť.*“ (Býv. robotníčka, 91-roč.)

Úcta k obom subjektom bola daná jednak automatickou (povinnou, vynútenou) autoritou, ktorá vyplývala z ich socioprofesnej roly v dedinskom spoločenstve, a potom autoritou prirodzenou, danou osobnosťou človeka. „*Ta len zmo ho učili, akože bol učiteľ. Ale inšuo nič, bo on sa aňi z nikím ňekamarátil, aňi tak, žebi na dákuo posedeňie išou. On sa tak z ľudmi neznášau. On ňekcel do domu zavolať, že bi dal dač dakomu. On bul takí lakomí. Šak, keď sa ľudia zidu – najprv zavolám ja, potom ten, ale on to ňerobiv. Pán farár, ten hej. Ten takí spoločenský človek bul.*“ (Bývalá robotníčka, 91-roč.)

Aj učiteľ na dôchodku požíva úctu, vyplývajúcu z jeho niekdajšieho pôsobenia. Dodnes sa drží za povinnosť prinajmenej pozdraviť ho, a to aj vtedy, keď dotyčnú osobu neučil: „*Pravdaže. Ta, každí si ho váži. Aj učiteľa Martinove, kod' sa stretneme, ta sa mu pozdravím a oslovím ho: 'Ta, pán učiteľ, d'e s'te boli?' alebo 'Dobrý d'eň, pán učiteľ'. Každí s ňim prehovorí. To uš tak na d'ed'ine biva. V meste je to ňi tak, tam len s veľmi známim. Ale tu na d'ed'ine sme si každí svoji, takí blízki, nošak.*“ (Bývalá družstevníčka a predavačka, 67-roč.) Váženosť učiteľa sa prenášala aj na jeho rodinu. „*To bol taký odstup, že toto je rehtorova dievka!*“ (Bývalá učiteľka, 66-roč.)

V súčasnosti okrem rodičov významne ovplyvňujú zmýšľanie mladého človeka, jeho hodnotové orientácie i masové médiá. Určité zovšednenie učiteľského povolania v povojnovom období a súčasne aj istá nedôvera, antipatia ľudí voči učiteľovi ako „zapredancovi

režimu“ sa odrazili v jeho postavení, v autorite. „Inak si vážili učiteľa ako dnes. Dokonca aj kňaza. Vážili sme si ho, naozaj, ak kňaza v dedine. No a po tieto časy... to sa každvo odťahovalo, aj báli sa rozprávať s kňazom, len sa kriči. A keď bol osemdesiatidevati rok, povichádzali ak včeli z úlu na jar...“ (Domáca, 70-roč.)

Mladá generácia („bujňi ľudia“) má iné hodnotiace parametre v porovnaní so staršou generáciou. Často sa nadštandardné hmotné zabezpečenie premieta do zmýšľania. Orientovanosť na vonkajšok, uprednostňovanie formy pred obsahom sa nezriedka stáva kritériom hodnotenia. „Keď učiteľka príde do triedy v 20-ročných prešivaniých šatoch a dcéra nejakého podnikateľa v supermodernom oblečení, tak učiteľka si tam pripadá ako „žobráčik“. A oni, tí žiaci, to sú bežári. Vycítia chudobu, dalo by sa povedať. A keď vycítia chudobných, vedia byť aj patrične povznesení: „A čo sa tu budem ja učiť, čo mi tu ona bude rečniť... taká?!“ (Učiteľ, 44-ročný.)

Medzi starým a novým sa prehľbuje konflikt, vzniká napätie. Rozchod v názoroch na moderného, „pokrokového človeka“ je evidentný: „Nemáš auto, nemáš šesť izieb, nemáš zariadené. Ta už, ten druhí ti dá pocítiť, že nie si k nemu toto... Keď ich je tam toľko (učiteľov), ta bi mohli aj dačo pre povznesenie obce urobiť. Ale každý sa stará len o svoje, chvála vihmikám. Niektorí sú takí, ako hraboši. Každí chce mať parádni dom, ta keď sa muože venovať dákej činnosti, keď vžďi má robotu?! Ja nechcem abi boli zaostalí, ale zas... Keď si učiteľia si nestavali pavilóni. Bivau, ta bivau, d'e mu dali bit, tam čušal a hotovo!“ (Bývalá družstevníčka, 74-roč.)

UČITEĽ AKO KULTÚRNO-OSVETOVÝ PRACOVNÍK

„Niekedí boli učiteľia tak, že jeden nás učil ruozne veci gu hospodárstvu. Napríklad urobiť metli, košiariki prútené. Potom ruozne stolárske práce, zeleňinu sadíť a pestovať, zo včelami. A druhí zase bol, čo kultúru robil. Tak sme kaďejaké básne, verše a d'ivadlá d'edinské hrali. To sme išli, abi sme nejakú činnosť vedeli vivíjať. Nielen v krčme!“ (Kantor)

K intenzívnejším kontaktom učiteľa s dedinským spoločenstvom, k formovaniu mienky o ňom vždy významne prispievala jeho kultúrna a osvetová činnosť zameraná na celkové povznesenie obce, ktorá sa najmä v minulosti považovala za prirodzenú a samozrejmu súčasť poslania učiteľa. Aktivita učiteľa v oblasti kultúry sa spravidla viazala nielen na školu, teda kolektív žiactva, prípadne aj rodičov a užšieho príbuzenstva, ale zasahovala i širší okruh dedinského spoločenstva. Spätá bola s cirkevnými sviatkami i obradmi, výročnými („sme spievali aj zborovo – pašie až štvorhlasne!“ – Kantor), i rodinnými (svadby, pohreby), pri ktorých mal dôležitú úlohu najmä učiteľ-kantor. Viazala sa i na kalendárne udalosti svetského charakteru – štátne a lokálne oslavy. Takými boli napr. koncoročné školské majálesy; v neskoršom období oslavy bojových, resp. oslobodeneckých tradícií, špecifické sviatky socialistického kalendára, nahrádzajúce tradičné cirkevné sviatky a mnohé iné. Aj tu vznikali konflikty s rodičmi, a to ideového i praktického charakteru (napr. prvomájové manifestácie v ľahkých rovnošatách, aj za nepriaznivého počasia: „Chceli sa tie učiteľky zaskvieť pred tými tam...!“ – Kantorka).

Viacerí muránski učiteľia sa aktívne zaujímali o históriu muránskeho kraja i o iné jeho špecifiká, viažúce sa na unikátne prírodné prostredie. Ojedinelým činom muránskeho učiteľstva v oblasti kultúry vôbec je práca J. Droppu o dejinách Muránskeho hradu (dokonca vydaná koncom 19. stor. pri príležitosti krajskej učiteľskej konferencie) a celoživotné dielo P. Martinove, o publikačnom spracovaní ktorého sa v súčasnosti uvažuje. Učiteľ P. Martinove bol mimoriadnou osobnosťou, zároveň sú však názory na jeho pôsobenie v obci (od 40. rokov do r. 1973) značne kontroverzné, vzhľadom na jeho politickú orientáciu v minulosti. Jeho široko koncipované, viac ako 1000 stranové rukopisné dielo je venované histórii

Muránskej doliny (predovšetkým hradu a obce Muráň, kde venoval pozornosť aj jej súčasnému stavu), národopisnej problematike, geológii, botanike, zoológii, dialektológii. Vychádza zo širokej pramennej bázy a náročného spracovania archívnych dokumentov. Je paradoxom, že táto práca je v obci takmer neznáma a tiež aj fakticky nedostupná.

P. Martinove bol stmelujúcou osobnosťou. Svoje široké vedomosti, výbornú znalosť miestnych a regionálnych pomerov, mentality ľudí prenášal na vlastné deti i žiakov. Viacerých inšpiroval k budúcej profesionálnej orientácii (P. Glocko). Spolupracoval i s vedcami, ktorým bol erudovaným konzultantom a sprievodcom po kraji.

Svoje výnimočné pedagogické schopnosti zúročil pri problematickej výuke mentálne narušených detí, ktorej sa sám ujal: „*V jazyku bláznov som učil. Okrem jedného som každého naučil aspoň čítať a počítať. Dokonca jedného mi poslali, bo nemali nervy: „Zober ho, lebo ja ho už nevládzem učiť!“*“ (P. Martinove). „*Jeho mali radi deti, aj tie sprostie. To boli väčšinou Cigáni a on chodil medzi nimi ak pápež. Tak objímal, priťahoval si ich. Nepríhovorili sa mu, ňehanbil sa za ne. Mal ich rád.*“ (Bývalý predseda JRD, 76 ročný.) Dobrý vzťah k žiakom dokladá i to, že im požičiaval peniaze, keď boli v núdzi. „*Nepýtal sa, na čo ich potrebujú, bol ich banka*“ (P. Glocko).

Čítaním svojho materiálu na hodinách dejepisu učiteľ sprítomňoval učebnú látku, robil ju zrozumiteľnejšou a zaujímavejšou: „*Čítali si. Nebolo treba rozprávať nič. Tam si nepočula muchu za trištvrte hodiny: to bolo ak Písmo svätvo!...Ja som na jedno prišiel, kadejaké hokusy-pokusy som robil, pokiaľ je to normálny človek, ten maličký, že inteligenčný kvocient má nad sto, môže byť akýkoľvek zlý učiteľ, keď ho niekto pohne do toho, vzbudí záujem, ta ten žiak bude aj sám študovať, aj vyštuduje. Naopak, keď zapadne medzi vagabundov, tak aj vynikajúci nezrobí nič. Musí byť rozumný, citovo prispôsobivý*“ (P. Martinove).

Veľkou udalosťou v dedine bývalo divadlo. V Muráni sa začalo hrať v období 1. ČSR. Starší informátori, ktorí ho ešte zažili, spomínajú naň ako na jednu z najpríznačnejších, najvýraznejších a najtypickejších kultúrnych činností učiteľa. Učitelia však neboli priekopníkmi muránskeho divadla. Títo len nadviazali na tradíciu, ktorú započal a významne rozvinul miestny úradník Vodička: „*Bol výnimka v celej doline*“ (P. Martinove).

Divadlo spĺňalo predovšetkým významnú spoločenskú funkciu. Stmeľovalo, integrovalo dedinské spoločenstvo; predstavovalo formu kultúrneho trávenia voľného času najmä mládeže. Nacvičovali mladí učitelia, „*ti starší, to nebulo schopnuo na to*“ (bývalá robotníčka). Povojnový ochotnícky divadelný život v Muráni sa významne rozvinul práve zásluhou školského divadla, na ktoré nadviazal.

Pri charakteristike miestneho „divadelného života“ viaceré napovie konfrontácia triezveho pohľadu P. Martinove ako učiteľa a organizátora divadiel, ktorý bol v detstve veľkým priaznivcom Vodičkových predstavení, s mienkou prostých ľudí. Vidíme vzájomnú komunikáciu učiteľov – nacvičovateľov divadiel – s dedinským prostredím. „*Ludia vlastnia do určitej výšky schopnosť vnímať. Vníma povedzme scénu, najviac dve scény. Ak sa to prípadne prelína, dlhšie je to, nerozumie tomu, nedá si dokopy. Takže aj títo naši väčšinou zo začiatku išli tam preto, že to bolo pekné, osvetlené, rímski vojaci... A to bola súčasne pre mladšie ženy módna prehliadka a nič iné. Po fronte duplom: to len kto mal viac navesané na grgu, krajšie šaty. A keď mal veľkú rodinu, tá ho musela vidieť v divadle...*“

V povojnovom období divadlá pozvoľne zanikali: „*Sem – tam sa ešte našlo dáke divadielko, raz do roka, zúrivé, hrozne obmedzené. Len čistá klasika, načo nové? Ale to už ľudia prestalo baviť. Tí nadobudli kopu vzdelania, takže také primitívne divadlá prestali. To sa nazdáš, žeby niekto prišiel. To jednoducho musel odumrieť ten nižší stupeň.*

To nemalo výchovnú funkciu, tam sa prednáška nemohla robiť. Na dačo vyššie, to tu oni jednoducho nestačili, to by ti neboli hrali. To musel byť jedine folklór, Urbánek...“ (P. Martinove).

„Dobre bulo, koď sa d'ivadlo hrávalo. Veselšie. Človek sa tak kus prebral, že dačo jesto takuo, ňi taká otuposť, ako bula pri dajedních ľud'och. A to aj sa vzdelávau šlovek. Už aj tíh peňazi ňebulo, ale už sa kus nazháňalo, zaplatiť si vstupné. .. Pravdaže chibelo potom“ (bývalá robot., 90-roč.).

„Cäľkom vžili sa do toho a ces to d'ivadlo úplne to prežívali tak“ (bývalá družst. a predavačka, 67-roč.).

„Hrávalo sa vo veľkom. A teraz, len do papúč obuť a televízor pozerat“ (bývalá robot., 70-roč.).

Na tradíciu miestnych divadiel zhubne zapôsobila predovšetkým kultúra masových médií. Pridružili sa aj ďalšie faktory, ktoré viedli k úplnému zániku tejto aktivity. Bola to najmä pracovná migrácia ľudí, domáca zaneprázdnenosť učiteliek a potom neochota učiteľstva pracovať a „oberať sa o čas“ bez výraznejšej finančnej náhrady. Nová situácia nastala v období po r. 1989: divadelné akcie poriada skupina „kresťanskej mládeže“, v spolupráci s kňazom. Na finančnú odmenu si nenárokujú; vyzbierané peniaze plynú na humanitné účely. Akcie sú sčasti sponzorované. „Pretože je učiteľov više dvadcať a misľi si – ten ňehrá, ja sa ňeidem o to starať, ten sa ňestará... A kažďi má veľa práce zo sebou. Ňikto dñes ňemá pre ňikoho čas. A skorej to bolo naopak!“ (Bývalá družst., 74-ročná.)

Na druhej strane však súčasný učiteľ, v porovnaní s minulosťou, musí vynaložiť pochopteľne väčšie úsilie, aby uspokojil dnes už náročnejších ľudí, navyknutých na profesionálne kultúrne výkony.

V spomienkach mnohých informátorov sa veľmi intenzívne odráža i osobnosť učiteľa Jána Cifru, ktorý v Muráni pôsobil v 30.- 40. rokoch, odišiel po vojne (stretla som sa výlučne s pozitívnym hodnotením). Pre obec znamenali veľký prínos jeho hospodárske ambície; bol priekopníkom moderného hospodárenia v Muráni v oblasti chovu včiel (mal 128 rodín) i ovocinárstva, ktoré kvantitatívne i kvalitatívne obohatil. Zapísal sa tým do pamäti starších a druhotne i mladších generácií (má svoje miesto v pamätnej izbe). „Bol to náš vynikajúci včelár a ovocinár“ (P. Martinove). Príznačné je, že ľudia ho takmer výlučne charakterizovali praktickou, hospodárskou osvetovou činnosťou, aj keď táto v rámci školy nebola jedinou sférou jeho pôsobenia. Aj tu sa teda odráža pragmatické zmýšľanie dediny. Prvoradé boli užitočné rady do hospodárstva, výuka v inom smere stála v druhom pláne: „Dobrí ušiteľ bul, bo naušil d'eťi robiť“ (bývalá družst., 93-roč.).

„Nebol dobrým učiteľom. On sa zaoberal včelárstvom, nie učiteľstvom. Ale za to si ho bude kažďi dobre pamätať, spomínať v dobrom. A to učenie radšej nespomínajú... Staro-moderný. Všetkých chlapcov, pokiaľ tu bol, naučil hneď prvý rok základom ovocinárstva. My sme vedeli a ešte teraz viem koše uplietť, stromy zasadiť, obrezávať, štepiť. Dovtedy to nemal nikto“ (P. Martinove).

Za povojnového režimu staré kantorstvo učiteľa vystriedala jeho aktivita pri občianskych obradoch životného cyklu; pohrebné odberanky, ktoré učiteľ skladal a interpretoval, zanikli krátko po r. 1989, a to aj pričinením kňaza (učiteľ, 58-roč.).

V súčasnosti je príznačný určitý návrat školy k tradičným, kresťanským sviatkom a vyvíjanie tvorivej aktivity zameranej na poznanie domáceho kraja, lokálneho prostredia a jeho osobností; teda špecifickej muránskej i nadlokálnej tradičnej ľudovej kultúry. Aktivity majú atraktívne, dômyselné formy a stretli sa s pozitívnou odozvou. Na druhej strane objavujú sa i celkom nové prvky komerčnejšieho, medzi mládežou a rodičmi prestížnejšieho charakteru (tanečná škola, príležitostné vystúpenie žiačok – mažoretiek a pod.), vyvolávajúce značný záujem rodičov spolupracovať so školou.

Súčasná kultúra produkovaná školou sa orientuje skôr dovnútra ako smerom k občanom. Zároveň transformácia kultúry po r. 1989, ako i kritická finančná situácia spôsobili určité vákuum, ktoré tiež ovplyvnilo trávenie voľného času mládeže. Aj tieto skutočnosti vedú k názoru

(nezainteresovaných) o akejsi pasivite miestnych učiteľov z viacerých hľadísk. Táto mienka však kontrastuje s veľmi činorodou aktivitou, ktorú škola vyvíja z podnetu súčasnej riaditeľky.

Uplatňuje sa bohaté zvykoslovie, a to pri tradičných výročných sviatkoch, v škole pri „pasovaní“ žiakov (prechod na druhý stupeň) a v závere školského roka pri rozlúčke s ôsmakmi. Azda tu existujú súvislosti s tradičnou mentalitou, ktorá prikladala značný význam ukončeniu (základnej) školskej dochádzky. Efektnosť akcie totiž evokuje chápanie udalosti ako istého zlomu, významnejšieho medzníka v živote mladého človeka (napr. hostina žiakov a učiteľov spoločne s rodičmi; rozlúčkový príhovor starostu obce, tvorba oznámení o ukončení školy, inšpirovaných maturitnými pozdravmi, vystupovanie dievčat ako hostesiek). Rôznymi programami sa škola snaží osloviť žiakov i rodičov, reagovaním na aktuálne problémy súčasnosti (ekológia, racionálna výživa, drogy). Akcie integrujú aj učiteľský kolektív, s inak veľmi zvláštnymi vzťahmi: „*Stavovská hrdosť nedovolila, že my robíme a oni nič.*“ (Učiteľka, riaditeľka školy, 44-ročná.)

SOCIÁLNE ZABEZPEČENIE UČITEĽA

„*Akí to bul dakod'i život... To sa aňi vipovedať ňedá! Mlad'i to aňi ňeuverá, koď im to šicko poviem, Bože, ak sa to dakod'i žilo biedne...*“ (bývalá družstevníčka a predavačka, 67-roč.).

Materiálna situácia učiteľa závisela od jeho konkrétneho zamestnávateľa, v našom prípade od cirkvi, obce a štátu, a potom od faktorov objektívnych, súvisiacich s prirodzenými podmienkami a vývinom regiónu i celej krajiny v priestore a čase (napr. charakter geografického prostredia, hospodárske podmienky; sociálne pomery, politická situácia v krajine). Výrazné uplatnenie našiel systém obyčajového práva (t.j. akcie, ktoré nemuseli byť zaznamenané zmluvne).

Ak učiteľ zamestnávala cirkev, prípadne obec v dohode s cirkvou, boli súčasťou jeho platu i naturálie, plynúce z pôdy („*rechterskuo*“, „*cirkevnuo poľo*“, „*kántorské*“) a hospodárskych zvierat, ktoré mu, ako kantorovi, prepožičala cirkev. Za poskytnutie služby alebo za prenájom tejto pôdy, zaužíval sa systém odrábania i nosenia naturálií. „*To si trímáľ tak: Dám ti nakosiť, prid' odrobiť.*“ (Bývalý predseda JRD, 78-roč.)

Súčasťou cirkevnej odmeny bol i kantorský byt. Tento sa zvykol stavať ako súčasť školy, ktorá sprvu stála pri kostole. (Aj v súčasnosti býva zopár učiteľov v bytovke školského areálu, postavené na tento účel.) Pri stavbe školy sa uplatnila svojpomoc: „*Bez d'ebati choďievali pomáhať. To si každ'i bral za povinnosť, že má ísť pomôcť, kto má deti v škole.*“ (Bývalá družst., 67-roč.)

Raz do roka, obyčajne pred Vianocami sa robievala pre učiteľa – kantora „*zosípka*“ pozostávajúca z naturálií (bývalá družst., 93-roč.).

„*Na takejto škole, keď učil, že záväzky si splnil, tak tie naturálie mal a mohol vyžiť bez všetkého.*“ Popri naturáliách, ktoré boli súčasťou platu učiteľa, dostával tento v skoršom období aj naturálie od rodičov školopovinných detí, najmä na začiatku školského roka, pri zápise: „*Na východe, keď som bol, doniesli mi neviem koľko vajec, že na tri razy som ich nosil. Tam bol poľnohospodársky kraj a pomerne bohatý. To bol vtedy zvyk, ale nie všade. Keď som ja začal robiť, to už bola civilizácia vysoko...*“ (P. Martinove).

Na obdarúvanie spomínala len najstaršia generácia muránskych informátorov: toto nebolo povinné, záväzné, skôr pozornosť, úctivosť učiteľovi. Dávalo sa z prebytkov a záviselo od sociálno-ekonomickej situácie rodiny, i od osobnosti učiteľa. Mohlo mať rôznu motiváciu. Tak napríklad, v krajnom prípade „*všimné*“, ktoré sa nosilo, „*keď potreboval, aby mu zaintervenoval; ale to vtedy peniaze neboli, to boli vajička, mäso živé*“ (P. Martinove).

Naturálie mohli byť aj výdatným prílepením učiteľského platu. Preto pri väčšom počte učiteľov sa kantorovania ujímal prednostne riaditeľ školy, čo sa odráža i v posune významu slova „*rektor*“ (pôvodne riaditeľ školy, neskôr kantor). Napr. v Revúcej, kde tieto boli „*mast-*

né; vyšli ich za to kántorovanie, skoro ako za učenie. To boli takzvané dobré školy. Tí mali toľko poľa, ak najväčší gazdovia v Revúcej!“ (P. Martinove). Podobná situácia bola aj v nížinatých, úrodných maďarských krajoch. V Muráni však boli celkom iné pomery. Učiteľ žil skromne, o nejakej zvláštnej sociálnej pomoci chudobe z jeho strany nemožno hovoriť. Uľahčoval akceptovaním absencie, keď bolo treba vypomáhať na hospodárstve, prípadne nebral naturálie od chudobných a vianočné oblátky sem-tam rozdal zadarmo.

„On nemohol pomôcť. Len-len, že vyžil. Len o to mal prílepkované, čo viacej robil – pohreby... Ale stály príjem mal malý. Náročná bola robota a nikto na nikoho nepozeral. Učiteľ tam nemohol nič.

Keď sme prišli do dediny, najhnusnejšia budova – škola a byt učiteľa. Ošarpaný... Cirkevná bola ešte horšia ako štátna, keď bola cirkev chudobná“ (P. Martinove).

Pokiaľ ide o finančnú odmenu učiteľa, v Muráni nastala zmena v r. 1928, kedy na financovanie školy začal prispievať štát. Učitelia tak dostávali pravidelný, pevný plat. (Predtým vraj aj za pol roka učiteľ nedostal zaplatené, ak obec nemala peniaze – P. Martinove.)

Ludia na učiteľa nehládali ako na „boháča“, ale ani nie ako na chudobného; určitý nadbytok sa chápal ako prirodzený, zaslúžený, vyplývajúci z jeho profesie. Nebol však „nedotknuteľnou“ osobou. Odsudzovali ho, ak sa jeho správanie vymykalo všeobecne uznávanej spoločenskej etike, ak nebral ohľad na druhých a správal sa prospechársky, využíval deti na vlastnú prosperitu, sebaobohacovanie.

Pomáhanie detí na hospodárstve učiteľa by ešte samo osebe nebolo bývalo „trňom v oku“. Záležalo mnoho i od osobnosti učiteľa, jeho povahových vlastností, ktoré zohrávali významnú úlohu vo všetkých sociálnych vzťahoch.

„On ňerád platil nikomu nič. On buď takí bedár! On len tak, zadarme. Zadarme mu dať, zadarme mu robiť, ta to už buď rád! Aj učiteľka, aj ona bola taká grobianka veľká, aj ona nas tak využívala. Píera párať, handri drápať na koberce...“ (bývalá robot., 91-roč.)

Napriek všetkému úctu mu preukazovali: *„Pán učiteľ Mesároš. Keď buľi zakáľacki, len obarky jedol. Polievku z húrok, bo to najlepšia polievka, ta každí kto zabíjal, každí mu doňiesol. Tak celú zimu len to jedol... On to mal mimoriadne rád“ (bývalý predseda JRD, 76-roč.).*

Nivelizácia životnej úrovne v období pred r. 1989 ustúpila v súčasnosti v dôsledku radikálnych spoločenských zmien ostrým sociálnym kontrastom. Došlo k markantnému poklesu životnej úrovne učiteľa, k posunu jeho miesta v rámci spoločenských vrstiev. Objektívne postavenie súčasného muránskeho učiteľa, jeho pocit nespokojnosti, sa neraz nezaobíde bez dôsledkov, negatívne zasahujúcich samotnú výuku a práve tak aj vzájomné medziľudské vzťahy, dokonca aj v učiteľskom kolektíve.

Úroveň školstva určuje nielen rozsah a kvalita učebnej a výchovnej náplne, ale aj ohodnotenie úsilia učiteľa a vzdelania vôbec. To je určitým ukazovateľom mentality, morálneho založenia a intelektuálnej vyspelosti spoločnosti. *„Učiteľka by mala mať taký plat, aby keď príde zo školy, nemusela behať s kozou na pole, na záhumienok. No, ako potom môže byť spokojná, kludná, dobre odučiť deti? Učiteľ by mal rozmýšľať o dačom vyššom! To je duševný úpadok!“ (riaditeľka).*

POSTAVENIE UČITEĽA V KONTEXTE SPOLOČENSKÝCH ZMIEN PO 2. SVETOVEJ VOJNE

„Fteďi inakšima očami pozeraľi na nás. A teraz, keď sa nám oči stretnú, zase je to inak“ (domáca, 73-roč.).

Povojnový nástup nového režimu priniesol výrazný zásah do života dedinského spoločenstva, jeho štruktúry, medziľudských vzťahov. Pomerná homogenita dediny sa narušila,

väzby sa popretŕhali. Agrárny človek sa postupne zriekol tradičného, t.j. generáciami predkov odskúšaného a verifikovaného spôsobu života, životného štýlu; bol nútený prispôbiť sa novým pomerom, hodnotovým orientáciám a asimilovať sa bezozvyšku v ich rámci. Neraz vznikol pocit krivdy, odporu; revolta voči necitlivej manipulácii s egom.

Dôležitým nástrojom presadzovania novej moci, vyššej vôle sa stal učiteľ. Zaznamenala som aj krajné možnosti jeho vzťahu k režimu – perzekúcia učiteľa alebo prorežimová spolupráca v podobe „nadpráce“. „Staré praktiky starej školy“; mravná výchova v kresťanskom duchu ustúpila novému systému výuky a výchovy podľa nového „morálneho kódexu“, postaveného na ateistickom základe. Do popredia sa dostala otázka náboženstva, ktorá negatívne zapôsobila na postavenie učiteľa a neraz ním otriasla. (Práve tu sa stretávame so silnými kontroverziami.) Dôvera ľudí k učiteľovi sa podlomila; títo sa v nedôverčivosti uzavreli i postavili do opozície.

Došlo k výraznej polarizácii vo vzťahu učiteľ – dedinské spoločenstvo, ktorej dôsledky pretrvávajú dodnes. Súčasní muránski učitelia pri tvorbe kultúry síce opäť nadväzujú na cirkevné sviatky, kresťanské tradície i obnovujú spoluprácu s kňazom, čo kladne pôsobí na ich prestíž v dedine, najmä v jej veriacej časti. Avšak navštevovanie kostola po r. 1989 učiteľmi je veľmi citlivou záležitosťou v povedomí lokálneho spoločenstva. Samo osebe nie je odčinením ich niekdajšej prorežimovej agilnosti (táto sa v očiach „konvenčných“ informátorov zväšuje javí ako preexponovaná, hoci takouto vždy byť nemusela) a už vôbec nemusí byť faktorom zvyšujúcim osobnú prestíž, ba práve naopak. Krivdy napáchané na človeku a jeho deťoch sú často príliš hlboko zakorenené v duši, aby prosto upadli do zabudnutia. Tváriť sa bezstarostne, akoby sa nikdy nič nebolo stalo, ešte graduje ľútosť, hnev a považuje sa za pokrytectvo. Aj inak uvedomelý kresťan je „len“ človekom; za pálčivú ranu hodeným kameňom je zatažko ponúknuť chlieb. Očakávané morálne zadosťučinenie poškodeným zo strany učiteľov (čo by vysoko ocenili) akosi neprichádza. I radikálnejší informátori však uznávajú neblahú aktivitu učiteľstva ako donútenie. Programový „boj proti tmárstvu“ a „zvyšená pozornosť socializácii dediny“ zo strany učiteľov sa v obci stretli s veľkou nevôľou: „*To ňebol učiteľ, len zamestnanec za peňiaze! Oni sa hrabali, abi boli za riadiťelov. Len čím meňej učiť*“ (domáca, 73-roč.).

Negovanie tradičných hodnôt viedlo k vnútornému chaosu; častý bol pocit krivdy z nespravodlivého konania („stranícke knižky“ – výčitka viacerých informátorov), zo šliapania dôstojnosti namiesto rozvoja osobnosti. Situácia niekedy mohla viesť k dvojtvárnosti človeka, k neúprimnosti, pretvárke. „*Pochopila som, že nejako neplatí to, čomu ma doma učili. Vychovávaná vo viere a vo viere v Mikuláša, že Mikuláš a Ježiško nosia darčeky a dobro musí byť odmenené, zlo potrestané, spravodlivosť, priznať sa, klamať sa nesmie... V škôlke to bolo úplne všetko potlačované. Fantasticky dobrý ujo, nejlepší na svete – Lenin. Bolo Deda Mráza, dačo som recitovala. Doteraz si pamätám ten hrozný pocit, že som nevedela, čia som. Úplný zmätok, nebola som schopná ani recitovať... Posedenie pri jedličke. Ja som nevedela, čo to je, z čoho sa mám radowať. Aj kto nie je nábožensky založený, musí uznať, že v tom náboženstve, každý niečo nejako zdôvodí. Má to hlavu aj päťu. Možno to bolo aj dobre pre môj ďalší život; vycítila som, že radšej som ticho a nemôžem hovoriť hocičo. Uvedomila som si to v škole*“ (kantorka, 26-roč.).

„*Ďeti prišli domov a povedali nám, že Boh ňexistuje. Čo si mohli mislieť tí rodičia? Ved tie d'eti budú osprosteňie! Doma, žebi veriľi a tam, žebi ňeveriľi. Nevedeľi, koho majú sluchať!*“ (Bývalá družst., 67-roč.)

Základným determinantom úcty k učiteľovi ostala však naďalej ľudskosť; politická orientácia nehrala rozhodujúci význam.

„*Moja triedna, hoci bola komunistka, bola pedagógom v pravom slova zmysle. Bola to taká moja životná skúsenosť, prvá pozitívna s niečím takým. U nej platilo čestné slovo. Kým si ju nepodrazila, mohla si sa spoliehať na svoju česť. Brala nás ako ľudí na úrovni; niekedy z nás urobila fakt lepších ako sme boli. Ale tým si nás získala a snažili sme sa byť*

potom dobrí...Keď bolo treba podpisovať prihlášku na školu, podržala ma proti všetkému a všetkým...Bol to dobrý človek. Doteraz si ju hrozne vážim“ (kantorka, 26-roč.).

Nastal i rozkol v učiteľskom kolektíve. Veriaci učelia zvykli chodiť na bohoslužby do susedných dedín. Perzekvovaní si získali sympatie dediny.

Dnešný učiteľ už rozhodne nie je tou nápadnou osobnosťou v dedinskom spoločenstve, akou bol kedysi. Je to vývoj prirodzený, spôsobený objektívnymi faktormi; súvisí aj s celkovou premenou medziľudských vzťahov, ochabnutím sociálnych väzieb: ľudia sú dnes sebestačnejší, teda nezávislí od druhých, čo napomáha vzájomnému odcudzeniu sa, uzavretiu, anonymite. K dezintegrácii dediny prispievajú tiež zlepšené komunikačné spojenia, ktoré umožňujú dnešným učiteľom každodenné dochádzanie. Rovnako nie každé muránske dieťa navštevuje tunajšiu školu, zato sem hojne dochádza žiactvo z okolitých obcí.

Došlo k celkovej redukcii funkcií učiteľa, k posunu v jeho typizácii. „Zviditeľnenie školy“ dnes záleží od kultúrnej činnosti s možnosťou prístupu širšej verejnosti.

Dochádzajúcim učiteľom dlhšie trvá, kým postihnú mentalitu Muránčanov, čo je dôležité pre vzájomné porozumenie, zblíženie sa s deťmi i rodičmi. Je to jediná cesta tvorivej, produktívnej, nie regresívnej spolupráce. (Nestáť na okraji dedinského spoločenstva, ale aktívne sa zapájať, odpovedať na potreby druhej strany, čo sa vcelku, ako sa zdá, dostatočne nenapĺňa ani u jedného z komunikantov.)

Veľmi mnoho v spoločenských vzťahoch zmenilo aj to, že učiteľ prestal byť kantorom, teda prethol „pupočný“ kontakt s cirkvou. Kantorstvom sa totiž aktívne účastnil pre dedinu dôstojných udalostí a taktiež i intímnych rodinných záležitostí, ktoré mu umožňovali poznávať ľudí, prenikať do rodín, vzťahov. Ľudia aj takto vkladali do učiteľa svoju dôveru, čo bola z jeho strany nová dimenzia pocitu zodpovednosti. A v tomto zmysle kantorovanie možno považovať za čestnú funkciu. Vzájomnosť učiteľa a dediny paralyzovala totalitná ideológia.

A tak slovami učiteľa P. Martinove: „Z dedinského učiteľa nieto už nič.“

Nasledovné je do určitej miery charakteristikou ľudí „laikov“, i učiteľov, ich uvedomenosti, vzťahu k povolaniu a teda i k človeku, ako jedného zo základných predpokladov úspešného naplňania ich poslania; jeho pozitívneho účinku.

Predstavy informátorov o tom, aký by mal byť **správny učiteľ** (t.j. čo sa od neho očakáva) sa v zásade zhodujú. Majú nadčasovú platnosť. V prvom rade sa kladie dôraz na ľudskosť, citlivý prístup, spravodlivosť, a potom svedomitie vykonávanie povolania i morálnu bezúhonnosť. Prízvukuje sa jeho výchovná funkcia. Starší informátori ešte zdôrazňovali schopnosť širšej spoločenskej komunikácie. „V prvom rade by mal mať prirodzenú autoritu, lebo tá vynútená je k ničomu. Mal by mať rád tie deti, musí ich mať rád. Musí, ako učiteľ, nájsť v decku to dobré a rozvíjať to. Ináč, čím skorej preč! Mal by byť veľmi dobre vzdelaný... Decku nedať rybu, ale udicu, teda aby sám tvorivo riešil situáciu.“ (Učiteľ, 44-roč.)

„Učiteľ bi mal byť prisŕni a spravodliví. Lebo aj u deťí stráca duoveru, keď také decko vizdvihuje, čo je z lepšie situovanej rodíni. Pravda a spravodlivosť má byť na prvom mieste u ňeho ... To pociťujem aj ja, vše sa mi deťički pekne pozdravia. Predtím to ňebívalo. Tak podľa toho viem, že dašo už v tej škole sa prebudílo. Pomáli, pomáli, veď to ňeid'e tak odrazu!“ (Bývalá družst., 74-roč.)

„Taký ľudský, ktorý nielen vedomosti hustí do teba, ale má aj čas na teba. Občas nejaký ten problém vyrieši a vedie k tomu národnému povedomiu. Trebárs tí učelia kedysi učili košíky pliesť, učili ľudí využívať tú prírodu... Tú vzdelanosť takú všeobecnú. Niečo také sa mi veľmi páčilo. Ja som to úžasne obdivovala, že tí ľudia niekedy z ničoho žili, ale stále mali ideály, a boli nadšení. Neboli otrávení. Udivovalo ma, že sa dokázali obetovať“ (kantorka, 26-roč.).

Predstavy „správneho kňaza“ boli obdobné. Rozdiely v hodnotení spočívajú v tom, že zatiaľ čo učiteľovo pôsobenie sa obmedzuje o. i. na riešenie medziľudských vzťahov žiactva,

kňazova misia je širšia a často rieši intímne, rodinné záležitosti (možno sem priradiť i duchovné prípravky snúbencov na manželstvo), hoci ťažiskom jeho pôsobenia sú veriaci ľudia. Cení sa teda predovšetkým spravodlivosť, v zmysle „merania ľudí jednou mierou“, tiež družnosť a láskavosť.

V prípade učiteľa i kňaza sa veľmi vysoko hodnotí schopnosť empatie („*akobi každ'imu do duše videl*“ – bývalá družst.), porozumenia; ochota vypočuť, poradiť, pomôcť – teda akýsi „psychický doping“ v rôznych jeho formách; povzbudiť, podržať človeka v preň kritickej chvíli. A tak, o to viac sa ľudí dotkne, keď takýmito nie sú. Cez osobnosť človeka sa presadzuje autorita, vplyv morálny (ovplyvňuje vzťah k životu, k spoločnosti; vyhraňuje kategóriu dobra a zla), ale i vzdelávací. Výsledkom je vzájomná dôvera; viera v druhého človeka, ale i viera v seba samého. To prináša životný optimizmus, stimuluje vôľu, chuť pracovať, poznávať, byť prospešným, čo je najvýznamnejšou motiváciou. Z toho plynú najkrajšie, celoživotné spomienky na učiteľov i kňazov.

„*Učiteľ veľa znamenal pre mňa! Ved' mi dával aké najlepšie radi... Povedzme, moji rodičia nemali na mňa čas. Ta já len v škole, čo som sa naučila: ako sa máš správať, obliecť, ak máme šporiť a nerozhadzovať, všetko si máme vážiť. To neexistovalo doteraz... Dobrí ako kus chleba. Keď zomrel, aňi za mojím otcom som tak ňenariekala.*“ (Bývalá družst., 74-roč.)

Možnosti dedinského učiteľa sú veľké, no nie dostatočne využité. Mohol a mal by prispieť aj k utuženiu lokálneho citenia, k identifikácii prostredníctvom špecifického, k spolupatričnosti dedinského spoločenstva a zabrániť tak nivelizácii svojráznej kultúry, zoslabeniu povedomia o historických a iných zvláštnostiach miesta. Myslím, že práve status dedinského učiteľa ho na to priam predurčuje. Podmienkou harmonickej, úspešnej činnosti učiteľa je osobná vyrovnanosť, ktorá do veľkej miery závisí aj od vzťahu s kolektívom dediny. Objavuje sa tu teda významná spätná väzba.

Človek sa učí celý život; poznaním odhaľuje nové súvislosti bytia. Škola je jedným z najvýznamnejších a pre súčasníka nenahraditeľným prostriedkom rozvíjania jeho duševných schopností. Potreba vzdelania vychádza z potrieb a nárokov spoločnosti; v dnešnej dobe je existenčnou nevyhnutnosťou. Profesia učiteľa teda nevyhnutne oslovuje nás všetkých; jeho poslanie je všehumánne. Technické médiá ho nikdy nenahradia; niet v nich totiž bezprostredného ľudského rozmeru.

PRAMENE A LITERATÚRA

1. Kronika obce Muráň (Obecný úrad v Muráni).
2. Školská kronika v Muráni I., 1950-1985; II., 1987-1989 (ZŠ Muráň).
3. Rukopisný materiál P. Martinove: História 1., 2. diel; v čase výskumu bol uložený u informátora, Muráň č. 94.
4. Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. Bratislava, VEDA, 1995, s. 874.
5. Pedagogická encyklopédia. Bratislava, VEDA, 1984, s. 1444.
6. MÁTEJ, J.: Kapitoly z dejín slovenského školstva a pedagogiky. Bratislava, FFUK, 1970, s. 162.
7. MÁTEJ, J. a kol.: Dejiny českej a slovenskej pedagogiky. Bratislava, SPN, 1976, s. 501.
8. LINHART, K. a kol.: Slovenské rudohorie (Turistický sprievodca). Bratislava, Šport, 1978, s. 263.
9. Kol. autorov: Muránska planina. Bratislava, Obzor, 1991, s. 340.
10. Vlastivedný slovník obcí. VEDA, Bratislava 1977, heslo „Muráň“.